

PRABANGA IR JOS TEISINĖ REGLAMENTACIJA SENOVĖS ROMOJE

Sigita Kaikarienė

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto
Teisės filosofijos ir istorijos katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Telefonas (+3705) 271 4697
Elektroninis paštas: kaikarienes@gmail.com

Pateikta 2012 m. kovo 29 d., parengta spausdinti 2013 m. balandžio 10 d.

Anotacija. Straipsnyje apžvelgiami senovės Romoje (*Respublikos antroji pusė – Imperijos pradžia*) vykusieji socialiniai-politiniai procesai ir jų pasekmės: turtų kaupimo šaltiniai, priežastys bei pasekmės, pabrėžiamos nuolatinės valstybės pastangos riboti prabangą, fiksuojami tų pastangų rezultatai. Straipsnyje remiamasi antikos istoriniais bei literatūriniais šaltiniais ir tos tematikos mokslinė literatūra, medžiaga susisteminama ir sudaroma proga ją palyginti su šių dienų aktualijomis, nes, nekreipiant dėmesio į istorijos pamokas, prarandama galimybė nuodugniau pažinti ir šiuolaikines visuomenės problemas.

Straipsnio tikslas, pasinaudojus literatūros sąraše nurodyta medžiaga ir sugrupavus Romos valstybės legislatyvinę veiklą, nukreiptą į prabangos ribojimą, įrodyti, kad ši veikla buvo intensyvi ir nepertraukiama, tačiau Imperijos metais vis dažniau pažeidžiama ir neproduktyvi.

Reikšminiai žodžiai: dvasinės vertybės, prestižas, *leges sumptuariae*, *prodigitas*, *obligationes*.

Įvadas

Straipsnio tikslas – išanalizuoti moralinę ir psichologinę Romos visuomenės atmosferą, susidariusią pereinant iš respublikinės į imperinę valdymo pakopą. Tyrimo objektas – romėnų teisės ir visuomeninės nuomonės reakcija į prabangos ir atitinkamai suprasto prestižo apraiškas. Tyrimo metodai: šaltinių analizė, socialinių reiškinių lyginimas, legislatyvinės veiklos grupavimas. Ši tema nėra sulaukusi teisės istorijos ir socialinių mokslų krypties tyrinėtojų dėmesio, nors ji yra aktuali ir galėtų būti nagrinėjama šiuolaikinių realiųjų kontekste.

Respublikos antroje pusėje Romai faktiškai tapus imperine valstybe ir iš užkariavimų smarkiai praturtėjus, gana sparčiai visuomenėje ėmė nykti ankstesnės jos didžiosios vertybės (*virtutes*), tarp kurių reikšmingą vietą užėmė *paupertas* ir *pudicitia*. Prabangą romėnų filosofai ir politikai laikė tradicinės gyvensenos, kuriai būdingas orus neturtas (*paupertas*), suirimo kaltininke. Apie tai ne kartą rašė Ciceronas, Saliustijus, Vergilijus ir kiti antikos autoriai, kurie skatino romėnus gyventi kukliai ir vengti prabangos (*luxuria*), nes būtent tai veda į asmenybės ir valstybės pražūtį, tuo tarpu *pudicitia* (kuklumas, saikingumas) rodo piliečio nusiteikimą rūpintis savo bendruomenės, o ne asmeniniais reikalais. Atitinkamai ir romėnų teisė neigiamai vertino prieštaraujančius šiam kriterijui veiksmus: turto švaistymą, įžūlų jo demonstravimą, besiformuojančias vadinamojo prestižo tradicijas, kurios ypatingai išsigalėjo Imperijos pradžioje, romėnams iš piliečių pamažu virtus pavaldiniais ir dėl to prasidėjus kolektyvinių tikslų krizei.

Straipsnyje naujai pažvelgiama į antikos literatūrinius šaltinius, atspindinčius įvairių autorių skirtingą požiūrį į valstybėje vykusią legislatyvinę veiklą, reguliavusią Romos aukštuomenės prestižines paskatas kaupti turtą ir jį demonstruoti. Čia naudojamos ne tik garsių to meto istorikų, bet ir literatūros kūrėjų (Juvenalio, Marcialio, Petronijaus) teikiamomis žiniomis, jų kūrinių vertimais į lietuvių kalbą (vertėjai nurodyti literatūros sąrašė, kitais atvejais iš rusų kalbos autorė vertė pati). Dėstoma medžiaga aktuali yra todėl, kad aptariami pavyzdžiai, iliustruojantys valstybės priemonės, draudusias rinkimų kampanijų metu vykusius rinkėjų papirkinėjimus, politikų korupcines užmačias, neadekvačių privilegijų siekį, kas yra svarbu ir šių dienų visuomenėms. Apžvelgus autorei prieinamą istorinę ir literatūrinę medžiagą, daroma išvada, kad valstybės kova su prabangos plitimu darėsi vis bejėgiškesnė: atsirasdavo vis nauji prestižinių daiktų (vilų, transporto priemonių, ištaisingų namų ir t. t.) įsigijimo būdai, patvirtinantys nuo amžių glūdumos iki šių laikų neišnykstantį, bent jau dalies žmonių, polinkį išsiskirti iš kitų ne savo protu ar žiniomis, o kuo didesniais turtais ir begaliniu noru juos demonstruoti kitiems, ne tokiems turtingiems ir todėl ne tokiems įtakingiems. Tad tenka sutikti su romėnų filosofo Senekos nuomone, jog dėl turto godulio apkvaitės vergvaldys yra socialiai kurčias.

1. Turtų įsigijimo būdai ir šaltiniai

Romėnų visuomenės vystymasis Respublikos antroje pusėje ir Imperijos pradžios (Principato) metais reiškė Romos virsmą iš *civitas*, uždarės piliečių bendruomenės, į

pasaulinį miestą ir archaiškų, specifinių polio gyvenimo principų irimą. Pagrindinės senosios Romos gerojo piliečio savybės buvo: kilmingumas, politinė iškalba, teisės išmanymas, aukštos valstybinės pareigos ir doru būdu (*bono modo*) įsigytas turtas. Aulas Gelijus knygoje „Antikos naktys“ mini istoriko Sempronijaus Azeliono atsiliepiamą apie 131 m. pr. Kr. konsulą Publijų Licinijų Krasą: „jis turėjo, kaip pasakojama, penkias pirmąsias ir svarbiausias dorybes, mat buvo labai turtingas, labai kilmingas, labai iškalbus, puikus teisės žinovas ir didysis pontifikas.“¹ Turtingumas, kaip žinome, buvo Respublikos meto konstitucinio piliečių padalijimo į cenzines kategorijas pagrindas ir kuo turtingesnis buvo žmogus, tuo svarbesnę vietą visuomenėje jis galėjo užimti. Katono Vyresniojo, Kolumelos ir kitų apie žemės ūkį rašiusių romėnų autorių bei agrarinių įstatymų nuostatos patvirtina, jog turtas, pirmiausiai gaunamas iš žemės apdirbimo, buvo suvokiamas kaip moralės požiūriu labai gerbtinas dalykas: „ir šitos pajamos yra pačios švariausios, pačios tikriausios ir visai nesukelia pavydo“². Turtingumas *bono modo* ir kitos čia minėtos ankstyvosios Romos gerojo piliečio savybės rodė žmogaus statusą bendruomenėje ir tos bendruomenės požiūrį į jį. Visuomeninis politinis romėniškųjų vertybių pobūdis reikėsi atsakomybe bendruomenei, tarnavimu Romai, nuopelnais pilietinėje ir karinėje veikloje. Polis (*civitas*) negalėjo egzistuoti be savo vertybių sistemos ir jeigu, keičiantis laikams, ta sistema sugriuvo, turėjo sugriūti ir ja paremtas antikinis gyvenimo būdas.

Kaip polis, t. y. vienintelis lygiateisių piliečių centras, Roma liovėsi egzistuoti jau po vadinamojo Sąjungininkų karo (91–88 m. pr. Kr.), kai Romos piliečių teisės atiteko beveik visiems tuometinės Italijos gyventojams, o senieji Romos piliečiai neteko privilegijuotos padėties. IV–III a. pr. Kr. vyravęs asmens pilietiškumo, kaip veiksmų, atliekamų savo valstybės labui, visumos suvokimas pamažu ėmė blėsti, formavosi socialinių-psichologinių visuomenės gyvenimo normų pokyčiai. Atsirado dėmesys atskiram žmogui, kaip istorinio proceso tikrajam subjektui: pavyzdys čia galėtų būti Scipiono Vyresniojo (235–183 m. pr. Kr.) pasitraukimas iš politikos, šiam talentingam ir originaliam žmogui nepanorus iširti vienodų piliečių masėje. II–I a. pr. Kr., kai Romos pilietybė atiteko šimtams tūkstančių žmonių, pagal savo kilmę, ryšius ir visuomeninio elgesio tradicijas neturėjusių nieko bendra su buvusiu uždara Romos miesto piliečių bendruomene, moralinės, socialinės ir psichologinės tos bendruomenės nuostatos, o ypač absoliučios miesto interesų pirmenybės prieš asmenybės interesus suvokimas nyko. Ryški, stipri asmenybė, ne visada kreipianti dėmesį į bendrąją nuomonę ir tradicijas, nebijanti išsiskirti ir veikti savo nuožiūra, netgi rizikuoti, tampa tos epochos simboliu (Tiberijus ir Gajus Grakchai, Gajus Marijus, Kornelijus Sula, pagaliau Julijus Cezaris). Kaip gi toli buvo pažengta nuo *mores maiorum*, senųjų gerųjų protėvių papročių! Plutarchas, parašęs vieno iš pirmųjų konsulų Publijaus Valerijaus Publikolos biografiją, pasakoja: „Šis žmogus vienintelis leidžiasis į forumą lydintas liktorių, apsiginklavusių kirviais ir rykštėmis, o jo namai tokio didumo, jog jiems neprilygtų ir karaliaus rūmai, <...> išgirdęs iš draugų, kad žmonės mano, jog jis elgiasi neteisingai – nei ginčijosi, nei piktinosi, bet greitai

1 Gellij Avl. *Afinskich noczhej zapiski* [I, 13, 10]. Maskva, 1787.

2 Schtaerman, E. M. *Drevnij Rim. Problemy ekonomicheskovo razvitija*. Maskva, 1966, p. 49–78.

sutelkė daug amatininkų ir dar neprašvitus nugriovė visą namą ir sulygino jį su žeme. Išaušus susirinko romėnai, viską pamatę, jie įvertino šio vyro dvasios didybę ir žavėjosi juo, tačiau kartu nuliūdo dėl namo, ilgėdamiesi jo didybės bei grožio, kuris tarsi žmogus pražuvo dėl pavydo.³

III–II a. pr. Kr. karai su Kartagina, karų serija su Makedonija, Sirija, graikais, Mažosios Azijos galatais, iberiais (ispanais) ir kt., grįžusių karo dalyvių pasakojimai, gausus karvedžių triumfų metu demonstruojamas karo grobis ėmė keisti požiūrį į turtus, gimdė naujus visuomeninio ir privataus gyvenimo įpročius. 193 m. pr. Kr. kuruliniai edilai Emilijai pastatė didžiulius sandėlius iš provincijų atvežamiems grūdams, 144–143 m. pr. Kr. pretorius Kvintas Marcijus Reksas pabaigė milžiniško 91 km. vandentiekio statybą, visuomenės reikmėms skirtoje architektūroje išplito uždarų galerijų – portikų mada (jos buvo skirtos žmonių pasivaikščiavimams ir įvairioms parodoms). Visuomeninių pastatų puošnumą lydėjo ir privati prabanga: vietoje namų, kurių stogai buvo dengti gontais (malksna) arba šiaudais, atsirado ištaigingi namai su peristiliais, bibliotekomis ir didelėmis svetainėmis priimti svečiams. Štai tokiuose namuose jau tiko eksponuoti karų metu prisigrobtas brangenybes, statulas ir kitus meno kūrinius. Vietoje grindų, dengtų kalkių skiediniu ir molio čerpėmis – marmurinės ir porfyro (uoliena, artima granitui) plytelės, sienos puošiamos freskomis, lubos – auksu ir dramblio kaulu, senus ažuolinius baldus keičia iš Rytų atvežamų retų brangių medžių baldai, o paprastos kaimo sodybos virsta prašmatniomis poilsio vietomis su puikiais sodais ir aikštelėmis sportui...

Turtuolių jau netenkino du kuklūs patiekalai vakarienės metu, dažnas virėjas dabar – vergas graikas, kainavęs kai kada daugiau už brangų kovinį žirgą. Poetas Kvintas Enijus III a. pr. Kr. išvertė į lotynų kalbą graiko Arcestrato gastrominę poemą, kur buvo išvardintos ir aptartos Ponto (Juodosios jūros) žuvų veislės. Madingos tampa graikiškos puotos su fleitistėmis ir šokėjomis – symposionai, vadovaujami symposiarchų. III a. pr. Kr. sidabriniai indai Romoje buvo tokie reti, kad kartaginiečiai šaipėsi, jog visa Roma turi tik vieną sidabro servizą, reikalui esant perduodamą iš vieno namų į kitus, o po III–II a. pr. Kr. užkariavimų sidabro dirbiniai buvo atvežami vežimais... Galima sakyti ir taip, kad romėnai pirmąkart „paragavo“ turtų po trečiojo karo su samnitais 290 m. pr. Kr. Tačiau tada triumfo eisenoje tebuvo varomi iš priešo atimti galvijai ir vežami jų ginklai. Masinis susižavėjimas, ypač Rytų kraštų prabanga, prasidėjo po Azijoje laimėtų karų ir 188 m. pr. Kr. Lucijaus Kornelijaus Scipiono bei 187 m. pr. Kr. Gnėjaus Manlijaus švęstų triumfų. Pabuvoję turtinguose Mažosios Azijos miestuose, kariai ir karininkai į tėvynę atsiveždavo nematytus brangius niekučius, sužadinusius plačiausių Romos sluoksnių „apetitą“. Greitai išplito iš Pergamo atėjusios atališkosios mados apranga*, raižytas sidabras, inkrustuoti gultai, Korinto bronzos ir t. t. Dailininkų ir skulptorių kūriniai, anksčiau laikyti tik šventyklose, dabar tartum namų apyvokos daiktai ėmė puošti privačių namų atrijus. Visuotinė aistra meno dirbiniams ypač įsiplieskė tada, kai Lucijus Mumijus, 146 m. pr. Kr. sugriovęs ir su žemėm sulyginęs Korintą, išpuošė Romą ir municipijus puikiais iš ten parsigabentais meno šedevrais. Livijus cituoja 195 m. pr. Kr. pasakytus Katono Vyresniojo žodžius: „Kuo Fortūna diena iš dienos vis palankesnė ir

3 Plutarchas. *Biografijos* [10]. Vertė N. Juchnevičienė. Vilnius: Baltos lankos, 1998.

malonesnė respublikai ir kuo labiau auga valstybė – jau persikėlėme į Graikiją ir Aziją, pilnas visokiausių geidulingų vilionių, ir netgi liečiame karališkas brangenybes, – tuo labiau šturpu iš baimės, kad šie dalykai neužvaldytų mūsų labiau nei mes juos... Jau per daug žmonių girdžiu giriant Korinto ir Atėnų puošmenas, ir besigėrint jomis.“⁴

Tačiau prabangai plisti įtakos turėjo ne tik mados. Romos išdas, laimėjus karą, labai pasipildydavo iš kontribucijų. Po antrojo pūnų karo kartaginiečiai turėjo mokėti Romai 10 000 talentų, o Sirija – 15 000 talentų kontribuciją. Gajui Manlijui 197m. pr. Kr. nugalėjus Mažosios Azijos galatus, triumfo procesijoje buvo vežamos 212 svarų svėrusios karūnos, 220 tūkstančių svarų sidabro, 2103 svarai aukso ir daugybė kito brangaus grobio. Apie tiesioginį užkariautų kraštų apiplėšimą Polibijus ne kartą pasakoja visai ramiai ir netgi su pasigėrėjimu⁵: „Visi kariai, paskirti eiti plėšti, grobį sunėša į karo stovyklą. Po to karo tribūnai tą grobį padalija lygiai visiems ir ne tik tiems, kurie buvo likę rikiuotėje kaip priedanga, bet ir tiems, kas saugojo palapines, taip pat ligoniams ir vykdžiusiems kokias nors užduotis“⁶. Bet nėra ko stebėtis žiauria graiko Polibijaus ramybe, jeigu ir moralusis Ciceronas rašė, kad romėnai sukurti valdyti ir jiems pati išmintis, *sapientia*, liepia gausinti savo turtus, plėsti valstybės ribas, pajungiant kitas tautas „taip, kaip geriausioji sielos dalis, t. y. išmintis, sugniuždo ydingas ir silpnas tos sielos dalis“⁶.

Dar vienas, baisus, bet lengvas būdas įsigyti turtų buvo politinių kovų išdava – vadinamosios proskripcijos. 82 m. pr. Kr. galutinai nugalėjęs savo politinį priešininką Marijų, Sula įvedė įvairių asmenų, kurie jam atrodė nusikalte, tik įtartini arba iš tiesų buvo Marijaus šalininkai, – sąrašų viešą publikaciją – proskripcijas. Patekusieji į šiuos sąrašus atsidurdavo už įstatymų ribų, tad juos bet kas galėjo įduoti arba nužudyti. Dalis proskribuotųjų turto atitekdavo žudikams, o kai kas iš Sulos draugų tokiu būdu susikrovė sau milžiniškus turtus (apie tai daug rašė Plutarchas ir kiti istorikai). Tačiau Sulos siautėjimas atrodė labai blankiai, palyginus jį su antrojo triumvirato (43m. pr. Kr.) nusikaltimais. Kai tik triumvirų (Antonijus, Lepidas, Oktavianas) įgaliojimais senato buvo juridiškai įforminti, prasidėjo konfiskacijų ir žudymų bakchanalijos. Už kiekvieną proskribuoto asmens galvą buvo mokamos didžiulės sumos, vergai gaudavo ir laisvę, o suteikusiems galimybę kam nors pasislėpti grėšė mirties bausmė. Šių proskripcijų siaubas apnuogino baisią romėnų visuomenės moralinio pakrikimo žaizdą. Vaikai įskūsdavo tėvus, vergai – šeiminius, žmonos – vyrus. Velėjus Paterkulas nustatė netgi tam tikrą išdavysčių skalę: čia pirmavo stambaus palikimo troškę sūnūs, po to ėjo vergai, atleistiniai ir tik vėliausiai – žmonos⁷.

Moralės nykimo Romos respublikoje teorija pirmiausiai buvo suformuluota Polibijaus (antrojo a. pr. Kr. pirmoji pusė), Posidonijo (pirmojo a. pr. Kr. pradžia) ir Sa-

4 Livij Tit. *Rimskaja istorija ot osnovanija goroda* [XXXIV, 4]. Maskva, 1989.

5 Polibij. *Vseobszczhaja istorija*. Maskva, 1890–1895.

6 Ciceron. *Dialogi. O gosudarstve* [III, 37]. Maskva, 1966.

*Atalų dinastija – Pergamo karalių dinastijos pavadinimas.

**Išvykdami į karą romėnų kariai peržengdavo miesto ribą *pomoerium*, o tai reiškė įstatymams paklusnių garbingų piliečių virtimą neapykantos kupiniais plėšikais, prievartautojais ir žudikais. Grįžę po karo jie turėjo „apsivalyti“ praedami pro tam tikrą arką. Tą funkciją turėjo ir visos Triumfo arkos bei vartai, pro kuriuos kariai įeidavo į miestą.

7 Velej Paterkul. *Rimskaja istorija* [II, 67]. Spb., 1774.

liustijaus (pirmojo a. pr. Kr. vidurys). Tos teorijos esmė buvo ta, kad palaiapsnišką Romos valstybės ir tam tikrų jos socialinių sluoksnių turtėjimą bei vis sudėtingesnę politinį gyvenimą neišvengiamai lydėjo moralės degradacija. Saliustijus rašė: „Kai darbas ir teisingumas išaugino valstybę, kada karais buvo sutramdyti didieji karaliai, ginklo jėgai pasidavė laukinės gentys ir našios tautos, nuo žemės veido išnyko Kartagina, Romos valstybės konkurentė, ir visos jūros, visos žemės mums atsivėrė, – lemtis ėmė siautėti ir viską apvertė aukštyn kojom. Tiems, kas lengvai pakęsdavo nepriteklis, pavojus, sunkumus, nepakeliama našta dabar tapo laisvalaikis ir turtai, esant kitoms aplinkybėms – geidžiami. Iš pradžių įsisiautėjo pinigų troškimas, po to – valdžios troškulys, ir abu tapo tartum bendru visų nelaimių šaltiniu. Užkratas išplito tartum maras, tauta visai pasikeitė, o Romos valdžia iš pačios teisingiausios ir geriausios pavirto žiauria ir nepakenčiama.“ Toliau šis istorikas tęsia: „Nuo tada, kai turtai ėmė kelti pagarbą, kai jų bendrakeleiviais tapo šlovė, valdžia, galybė, – štai nuo to laiko pradėjo vysti dorybės, neturtas imtas laikyti gėda, o nesavanaudiškumas – piktavališkumu.“⁸ Negalima nesutikti ir su Polibijumi, kai jis reziuumuoja, kad ir atskiro žmogaus, ir ištisų valstybių likimas paklūsta nenugalimiems kilimo, klestėjimo ir nuosmukio įstatymams, o tokių ydų, kaip valdžiotroška ir savanaudiškumas, klestėjimas liudija tai, kad ši visuomenė jau linksta į nuopuolį.

2. Prestižas ir jo kūrėjai

Ir iš tiesų, Respublikos krizės metais atskirų asmenų bei jų grupių pagrindinis tikslas buvo valdžios ir prabangos siekis. Jokia auka neatrodė per didelė, kad tik atsirastų galimybė užimti pretoriaus ar konsulo pareigas, o pasibaigus šiai kadencijai ir tapus propretoriumi ar prokonsulu provincijoje, plėsti jos žmones ir su perviršiu atsigriebti už rinkimams išleistus savo pinigus. Juristas Pomponijus tvirtina: „Okupavus Sardiniją, vėliau Siciliją, Ispaniją ir Narbono provinciją, buvo įsteigta tiek pretorių (propretorių, aut.), kiek provincijų pateko romėnų jurisdikcijos įtakon...“⁹ Įvairūs Romos politikai tada sukaupti milžiniškus turtus. Daugelis istorikų mini, kad Pompėjus savo sūnams paliko 70 mln. sestercijų*, Lukulo turtas – 100 mln. sestercijų, o Kraso – net 200 mln.! Minėtasis Lucijus Licinijus Lukulas, norėdamas pripildyti baseiną, kuriame laikė savo mylimas žuvis, jūros vandens, liepė iškasti kalne kelių kilometrų ilgio kanalą, jungusį jo baseiną su jūra... Griežtai smerkdamas tokius turtuolių įpročius, Ciceronas rašė savo draugui Atikui: „Jie tokie kvaili, jog, matyt, tikisi, kad jų žuvų „sodeliai“ liks sveiki ir tada, kai žlugs valstybė.“¹⁰ Kai kurie turtingi romėnai savo laikomus gyvius vertino labiau už žmones: štai Oktaviano laikų turčius Vedijus Polionas mylimas žuvis

8 Saliustijus Gajus Krispas. *Katilinos sąmokslas. Jugurtos karas* [10–13]. Vertė A. Kačinskaitė. Vilnius: Vaga, 1973.

9 *Imperatoriaus Justiniano Digestai, arba Pandektos* [II, 32]. Vertė S. Vėlyvis, M. Jonaitis. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007.

10 Ciceron. *Pisma Marka Tulia k Attiku* [XXIV, 6]. Maskva, 1949.

*Sestercijus – sidabrinė romėnų moneta.

murenas penėjęs savo vergų kūnais! Tacitas „Istorijoje“ keliose vietose mini Imperijos pradžios turtuolius, kurie milžiniškas sumas įsigijo iš senų vienišų žmonių reikalaudami palikimo pagal testamentus arba gaudami didžiulius honorarus, o faktiškai kyšius, už advokatų paslaugas teismuose, kurpdami bylas prieš tariamus ar tikrus pirmųjų imperatorių opozicionierius ir gaudami už tai ketvirtąją ar dar didesnę nuteistojo asmens turto dalį. Vienas iš jų, Titas Vinijus, 69 m. buvęs konsulu, savo paveldėtojams paliko tokias fantastines sumas, kad jo testamentas buvo pripažintas negaliojančiu. (Matyt, čia buvo pritaikytas 88 m. *Lex Cornelia de exilio Marianorum*, pagal kurį grėšė turto konfiskavimas, tačiau nei Tacitas, nei Plutarchas konkrečiai tokio fakto nemini. Gajaus „Institucijose“ (II, 146) sakoma, kad netekusiais galios laikomi testamentai susiaurėjus jų teisiniam subjektiškumui, pvz., praradus pilietybę arba laisvę.)

Tačiau kas vertė bent jau didžiąją dalį neturtingų romėnų siekti turto visokiaisiais, net ir neleistiniais būdais, ir kokios to reiškinių psichologinės priežastys? Jau anksčiau minėjome apie ankstyvosios Respublikos piliečių doru būdu, *bono modo*, įsigytą turtą (tada ypatingai vertintos pajamos iš žemės dirbimo). Šeimos turto *res familiaris* (žemė, namai, inventorius) gausinimas buvo pripažįstamas geru ir reikalingu, tačiau smerktina ypatinga žmonių meilė pinigams: „Trokšti taip praturtėti laikoma nederamu dalyku senatoriui.“¹¹ Cicerono kalbose prieš Sicilijos vietininką Verį (II, IV, VI kalbos) teigiama, kad Veris ne tik vertina iš siciliečių atimtus daiktus kaip meno kūrinius, bet nemažiau jų trokšta ir kaip turinčių didelę piniginę bei prestižo vertę dalykų. Savo meno kolekcija Veris visiems ir visur gyrėsi ir ją demonstravo, bet ir žuvo 42 m. proskripcijų metu todėl, kad toji kolekcija buvo daugelio žmonių troškimo objektas.

Iš Cicerono, Horacijaus, Marcialio, Juvenalio tekstų galima daryti išvadą, kad piniginis turtas, lyginant jį su *bono modo* įsigytu, t. y. gautu iš žemės dirbimo, turtu ir jų abiejų priešstata buvo ne tik finansinis-ekonominis, bet ir socialinis-psichologinis visuomenės moralės bei kultūros reiškinys. Daugelyje pasakojimų apie Romos turčių keistenybes neatkreipiamas dėmesys, kad svarbiausia jiems buvo ne pačios išlaidos, o noras sukurti rafinuotumo aureolę, snobizmas, demonstravimas savo sugebėjimo jausti tai, ko nesugeba jausti minia. Tokie turtuoliai dažniausiai patys penėjo savo baseinų žuvis, susirgusias jas gydė, saugojo nuo vasaros karščių. Plinijus Jaunesnysis pasakoja, kad politinis veikėjas ir oratorius, turtuolis Akvilijus Regulas, savo veiklą pradėjęs valdant Neronui, įrengė sūnui vivariją ir paukštyną, o kai berniukas mirė, įsakė prie jo laidotuvių laužo išgalabyti visus gyvūnėlius ir paukščius. Šitas poelgis, Plinijaus nuomone, buvo ne tikras skausmas mirus sūnui, o demonstratyvus, prestižinis veiksmas: „Tai jau ne skausmas, o skausmo paroda.“¹² Petronijaus „Satyrikono“ Trimalchionas, nepaprastai praturtėjęs atleistinis, visą savo elgseną ir aplinką formuoja prestižo pagrindu: jo namuose viskas apskaičiuota siekiant tikslo apstulbinti, sužavėti, priversti kitus jam pavydėti, t. y. – viskas iliuzija, viskas dėl akių, viskas dėl madingo rafinuotumo, viskas demonstruoja aukščiausią lygį prestižo prasme. Trimalchiono namo sienas puošia freskos, vaizduojančios Homero siužetus, maistas lėkštėse sudėliotas pagal Zodia-

11 Livij Tit. *Rimskaja istorija ot osnovanija goroda* [XXI, 53]. Maskva, 1984.

12 Plinij. *Pisma Plinija Mladshevo* [IV, 2]. Maskva, 1984.

ko ženklus, vergai patiekalus nešioja lydint muzikai¹³. Tačiau šis primityvus turtoolis paprasčiausiai juokingas ir apgailėtinas, nes jam svarbu ne esmė, o reputacija, nors ir stengiasi atrodyti įaugęs į tradicinę romėniškų vertybių sistemą: laiko namuose fascijus*, turi daug klientų, teigia priklausąs raitelių luomui ir t. t. Jau anksčiau ir Horacijui karo nuopelnai ar tarnavimas tėvynei einant magistrato pareigas buvo vienoje gretoje su cirko žirgų važnyčiotojo amatu¹⁴, Romoje klestinčiais išsišokėliais provincialais bjaurisi Seneka, Marcialio epigramų „herojai“ svajoja priklausyti turtingai ir kilmingai giminei, jie norėtų pasirodyti ištikimi klientų tarpusavio pagalbos tradicijai¹⁵.

Pilietinių karų ir pirmųjų imperatorių valdymo metais išnyko romėnų visuomeninės ir kultūrinės tradicijos perėmėjos – patricijų giminės; Flavijų dinastijos* senate tebuvo tik viena nuo Respublikos laikų telikusi patricijų šeima – Kornelijai. Toks pats likimas ištiko ir senąsias plebėjų šeimas, įėjusias į III–II a. pr. Kr. nobiliteto gretas. Su laiku jų vietą užėmė ne tik praturtėję žmonės iš apatinių socialinių Romos sluoksnių, bet dažniausiai – provincialai, taip pat ir visai neaiškiškos kilmės asmenys, kaip kad konsuliaras**Kurcijus Rufas, apie kurį imperatorius Tiberijus su pašaipa sakė, jog jis „gimė pats iš savęs“¹⁶ arba Domitiano laikų visagalis politikas ir turtoolis Krispinas, Juvenalio pristatomas kaip gimęs iš Egipto valkatų šeimos asmuo. „Tu, o Krispine, kadais papiruso juostą ryšėjęs, tiek už žvynus negaili!“¹⁷ – piktinosi Juvenalis, kad šis žemos kilmės (papiruso juosta rodė vergišką kilmę) asmuo žuvį nusipirko net už 6000 sestercijų. Žinoma, Horacijus, Seneka, Petronijus, Juvenalis ar Marcialis nėra tikrieji istorikai, kai kas gali būti jų kūriniuose netikslu ar hiperbolizuota, tačiau visa, kas liko iš antikos, jau savaime yra istorijos liudijimai, o iš daugelio jų minimų detalių susikuria beveik tikslus bendras vaizdas.

Jau Ciceronas teismo kalbose prieš Verį įrodinėjo, kad rafinuotumu, gausa ir prabanga paremto prestižo siekis gali pastūmėti žmogų į teisės pažeidimus. Po šimtmečio gyvenusiam Juvenaliui visai aišku, kad toji galimybė jau galutinai realizuota:¹⁸

Nori kuo nors išgarsėti? Daryk, kas kalėjimo verta ar net Giarų mažų.***! Juk žvarbsta dorybė, nors giria daugelis ją. O namų ir sodų, stalų bei sidabro, taurių su ožio vaizdu – nešvariais mes keliais įsigyjam.

Juvenalio satyrose atspindėta finalinė romėniškųjų vertybių evoliucijos fazė, kai *civitas* jau išsikvėpė ir toms vertybėms nebeliko dirvos. Kadangi be savo vertybių sistemos *civitas* egzistuoti negalėjo ir suiro, tad iro ir ja paremtas antikinio gyvenimo būdas.

13 Petronijus. *Satyrikonas* [32]. Vertė J. Dumčius. Vilnius: Vaga, 1984.

*Fascijai – Romos aukštųjų pareigūnų valdžios ženklai, virbų ryšulėliai su kirvuku.

14 Horacijus. *Lyrika* [I, 1]. Vertė H. Zabulis. Vilnius: Vaga, 1997.

15 Martialis Marcus Valerius. *Epigramos* [IV, 39]. Vertė A. T. Veličkienė. Vilnius: Baltos lankos, 1998.

16 Tacitas. *Analai* [XI, 21, 2]. Vertė D. Dilytė. Vilnius: Margi raštai, 2005.

17 Juvenalis. *Satyros* [IV, 23–25]. Vertė A. Bendoriūtė. Vilnius: Vaga, 1983.

18 *Ibid.* [I, 73 – 76]

*Flavijų dinastija valdė 69–96 m.

**Konsuliaras – buvęs konsulas.

***Giaros – salelė Egėjo jūroje, tremties vieta.

3. Prabangos teisinė reglamentacija

Nors pirmaisiais Romos istorijos šimtmečiais jos žmonės gyveno kukliai ir santūriai, bet jau ir tada stengėsi įstatymais riboti kai kurių piliečių polinkį į prabangą ir švaistymą. Šitų įstatymų svarstymas paprastai susidėdavo iš kelių stereotipinių nuostatų: 1. Senovinio taupumo ir paprasto gyvenimo būdo pripažinimo normos galią turinčiu protėvių priesaku. 2. Konstatavimo ženklų, rodančių, kad realus gyvenimas tą normą ignoruoja. 3. Reikalavimo tą normą atkurti. Pirmieji įstatymai prieš prabangą ribojo mirusiųjų kulto ir jų laidojimo apeigas. Jau XII lentelių įstatymuose (V a. pr. Kr. vidury) kalbama apie laidotuvių išlaidų mažinimą, apie gedulo drabužių moterims ribojimą, apie pakviestų fleitininkų skaičių (ne daugiau dešimties) ir t. t. Dešimtoje lentelėje rašoma: „Tenebūna ištaigingo (kūno) apšlakstymo, nei ilgų vainikų eilių, nei smilkytuvų.“¹⁹ Taigi nebuvo leista naudoti daug smilkalų, gesinti laužą vynu, laidoti kūną su aukso papuošalais, pvz., su auksiniais žiedais. Ciceronas mini²⁰, kad išimtis kai kada buvo daroma auksiniams dantims, nors vis dėlto įstatymas reikalavo juos išrauti. Tačiau šie ir kiti įstatymų reikalavimai pasirodė nelabai efektyvūs ir tikslą pasiekdavo ne visada. Laidojimo išlaidos, ypač Imperijos pradžioje, dažnai būdavo milžiniškos, nes vis stiprėjo potraukis prabangai ir pasididžiavimo prieš kitus tuštybei. Yra žinomas Plinijaus Jaunesniojo pasakojimas apie jo draugą Minicijų Fundaną, kuris neteko dukters, kai ji mirė besiruošiant jos vestuvėms: „... pats Fundanas įsakė išleisti laidotuvių smilkalams, tepalams ir kvepalams visus pinigus, kuriuos buvo skyręs vestuvių drabužiams, perlams ir brangenybėms“²¹. Svetonijus pasakoja gana juokingą istoriją apie imperatoriaus Vespasiano, garsėjusio savo šykštumu, laidotuves. Vyriausiasis mimas (laidotuvėse neretai dalyvaudavo ir aktoriai), užsidėjęs velionio imperatoriaus kaukę, garsiai paklausė laidotuves rengusių valdininkų, kiek kainavo šios laidotuvės. Išgirdęs, kad 10 mln., sušuko: „Duokite man 10 tūkstančių ir meskite mane nors ir į Tiberį!“²² Jau minėti XII lentelių įstatymai draudė deginti arba užkasti į žemę mirusiuosius miesto ribose, taip pat rengti antrąją laidotuvių ceremoniją, dedant urną su pelenais į kolumbarijų.

Vertas dėmesio sistemingumas ir užsispyrimas, su kuriuo romėnai priimdavo įstatymus prieš prabangą (jie vadinosi *leges sumptuariae*). Iki antrojo pūnų karo pabaišos išlaidų ribojimo priemonės buvo pragmatiškos ir priimamos pavojaus valandą, kad visas bendruomenės santaupas būtų galima nukreipti valstybės labui. Iš esmės naują socialinę, moralinę ir filosofinę prasmę pirmą kartą jos įgavo 195 m. pr. Kr., kai buvo persvarstomas dar 215 m. pr. Kr. priimtas Opijaus įstatymas, sunkiu karo su Hanibalu metu draudęs moterims naudotis kariatomis, vilkėti brangius dažyto audeklo drabužius ir turėti daugiau negu pusės uncijos* svorio auksinių papuošalų (čia reikėtų paminėti ir 217 m. pr. Kr. Metilijaus įstatymą, skirtą gelumbės gamintojams ir ribojusį kai kurių

19 XII lentelių įstatymai ir jų komentaras [X, 6]. Vertė S. Vėlyvis, M. Jonaitis. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007.

20 Ciceron. *Dialogi. O zakonach* [X, 60]. Maskva, 1966.

21 Plinij. *Pisma Plinija Mladshevo* [16, 17]. Maskva, 1984.

22 Svetonijus Gajus Trankvilas. *Dvylikos Cezarių gyvenimas* [21. Dieviškasis Vespasianas [19]. Vertė J. Mažiulienė. Vilnius: Vytury, 1998.

kreidos rūšių naudojimą audeklų dažymui). Liaudies tribūnų M. Fundanijaus ir L. Valerijaus iniciatyva dabar, t. y. 195 m. pr. Kr., ankstesnis įstatymas turėjo būti panaikintas, nes prarado prasmę pergalingo, turtais pertekusio miesto sąlygomis, kai nebuvo jokio reikalo laikytis tokio griežto taupymo. Tačiau Katonas Vyresnysis, palaikomas liaudies tribūnų Marko ir Publijaus Junijų Brutų bei dalies piliečių, pasisakė prieš įstatymo atšaukimą, nors aiškiai buvo kalbama ne apie finansus ir ekonomiką, o apie ideologiją ir *civitas* vertybes. Livijus cituoja Katono žodžius: „Nejaugi jūs, piliečiai, norite tarp savo žmonių sukelti tokias lenktynes, kad turtingosios veržtųsi įsigyti tai, ko jokia kita įsigyti negali, o vargšės visomis jėgomis stengtųsi, kad nebūtų niekinamos už savo neturtingumą? Iš tiesų, jos pradės gėdytis to, ko nereikia, ir liausis gėdytis to, ko reikia gėdytis!²³ Vis dėlto Katonas ir tribūnai patyrė žiaurų pralaimėjimą prieš įsiau drinusių matronų būrius, „užgrobčius Romos gatves ir aikštes“, o piliečių dauguma Tautos susirinkime pasisakė už įstatymo atšaukimą. Tai jau rodė, kad piliečiai buvo nusiteikę prieš dirbtinį pinigų apyvartos trukdymą ir praities laikų ūkinio bei visuomeninio gyvenimo principų atkūrimą.

209 ir 204 m. pr. Kr. buvo priimti įstatymai, riboję Saturnalių švenčių metu vienu kitiems dovanojamų dovanų apimtį. Aulas Gelijus, remdamasis savo pirmtakais, praneša, kad 161 m. pr. Kr. senatas priėmė nutarimą, įpareigojantį žmones, per Didžiosios Dievų Motinos šventę einančius vienas pas kitą svečiuotis, konsulų akivaizdoje duoti priesaiką, kad jie vienos puotos metu neišleis daugiau nei 120 asų**, neskaičiuojant išlaidų daržovėms, miltams ir vynu, ir kad stalo sidabro svoris neviršys 100 svarų, vynas bus tik vietinis²⁴. Po to ėjo kiti apribojimai – švenčių dienomis leista 100 asų, paprastomis – nuo 10 iki 30 asų, išimtis daryta tik vestuvių puotoms – 200 asų, tiesa, gardžiuotis daržovėmis buvo galima be jokių apribojimų. Tų pačių 161 m. pr. Kr. Fanijaus įstatymas uždraudė paukštienos patiekalus, išskyrus specialiai nepenimas vištas, bet romėnų gurbanai surado šio įstatymo landą: kadangi įstatyme buvo paminėtos tik vištos, šeiminingai ėmėsi specialiai penėti gaidžius, duodami jiems pieną bei kitokį skystą pašarą, kad gaidžių mėsa pasidarytų tokia pat minkšta ir švelni, kaip ir vištų. Draudimai nesiliovė, o paukštienos patiekalai neišnykdavo nuo puotų stalo, ir kulinarijos specialistai atrasdavo vis naujus jų gaminimo ir serviravimo būdus.

Markas Porcijus Katonas, būdamas „turto draugu“ ir „švaistymo priešū“, įnirtingai kovojo su prabanga, laikydamas ją pagrindiniu visuomenės ir privačių ydų šaltiniu. 184 m. pr. Kr., išrinktas cenzoriumi, jis pirmiausia atliko griežtą luomų reviziją: jo notos baudė „storus raitelius (turima galvoje raitelių luomo žmones, aut.), „sėdinčius ant liesų arklių“, buvo smarkiai apmokestinti papuošalai, brangios kariatės ir audeklai, įsakyta nugriauti ant visuomenės žemės neteisėtai pastatytas privačias sodybas, užsukti kranus, kad vanduo iš valstybinių vamzdynų netekėtų į privačius namus, ir t. t. Katonas atkakliai gynė 181 m. pr. Kr. Bebijaus įstatymą, draudusį gausias kandidatų išlaidas viešiesiems renginiams rinkimų išvakarėse, o 171 m. pr. Kr. pasakė griausmingą kaltinamąją kalbą

23 Livij Tit. *Rimskaja istorija ot osnovanija goroda* [XXXIV, 1–4]. Maskva, 1989.

24 Gellij Avl. *Afinskich nozhej zapiski* [II, 24]. Maskva, 1787.

* Uncija – 27,166 gr.

**Asas – vieno svaro varinė moneta.

Ispanijos propretoriaus, turtingojo L. Furijaus byloje, kaltindamas jį kyšininkavimu²⁵. Labai greitai, vos po šimtmečio, šie griežti įstatymai buvo galutinai užmiršti ir daugelis romėnų, sukaupe didžiulius turtus, tuštino savo šeimų biudžetus milžiniškomis puotomis. Tačiau kai asmuo švaistė iš kartos į kartą kauptą šeimos turta *patrimonium*, o kiti šeimos nariai likdavo be būtinų pragyvenimo lėšų, romėnų teisėje buvo sukurta sankcija už *prodigitas*, t. y. švaistymą: juridinių to asmens veiksmų, galimybės savarankiškai dalyvauti civilinėje apyvartoje ir pan., ribojimas. Tokiais atvejais pretorius švaistūnui (*prodigus*), šeimos narių prašymu, galėjo pritaikyti *interdictio bonorum*. Šis draudimas iš pradžių gynė tik švaistūno vaikų interesus ir buvo taikomas tik pagal įstatymus įgytam turtui, o vėliau jo taikymo amplitudė buvo išplėsta paveldėtam ir netgi visam tokio eikvotojo turtui. Betgi turtinių sandorių (piniginių lėšų naudojimo, turto perleidimo kitam asmeniui, skolų įsigijimo) sudarymas buvo leidžiamas tik pritarus prie eikvotojo priskirtam *curator* (rūpintojui); tiesa, turtinę padėtį gerinančius (*bona adventicia*) sandorius toks asmuo galėjo sudaryti savarankiškai.

Įstatymais prieš prabangą valstybė stengėsi išvengti daugelio šeimų biudžetų žlugimo, nes kai kurie jauni žmonės dėl pilvopenystės buvo linkę prarasti ne tik santaupas, bet ir laisvę bei garbę, o kai kurie netgi ateidavo neblaivūs į Tautos susirinkimą, kai buvo sprendžiami svarbūs valstybiniai reikalai... Tad valdžia visokiais būdais kovojo su tomis visuomenės ydomis, tai įsakydama puotauti prie atvirų durų, kad visi galėtų matyti, kiek yra išleidžiama puotai, tai nustatydama puotaujančiųjų skaičių, tai ribodama kasdienes išlaidas. 143 m. pr. Kr. priimtas Didijaus įstatymas, jis išplėtė Fanijaus įstatymo galiojimą visai Italijai ir įvedė sankcijas už įstatymo nesilaikymą ne tik puotos šeiminkui, bet ir jo svečiams. 115 m. pr. Kr. Emilijaus įstatymas ribojo patiekalų skaičių ir asortimentą, tačiau, kaip jau minėta, nors įstatymai buvo priimami, bet ne visada buvo jų laikomasi. Savo tikslo nepasiekė netgi griežtasis Ancijaus Restiono įstatymas (70 ar 68 m. pr. Kr.), ribojęs puotų prabangą ir uždraudęs jose dalyvauti kandidatams į magistratūras, o pats Ancijus ligi pat mirties valgė tik namie, nenorėdamas matyti, kaip visi puotautojai nekreipia dėmesio į jo pasiūlytą valstybės labai skirtą įstatymą.

Diktatorius Sula buvo priverstas išleisti įstatymą, pagal kurį kiekvieno mėnesio tam tikromis dienomis, taip pat per viešąsias žaidynes ir šventes buvo galima išleisti ne daugiau kaip 300 sestercijų, o likusiomis dienomis – iki 30 sestercijų. Tačiau šis Kornelijaus Sulos įstatymas (81 m. pr. Kr.) vienu metu numatė ir kainų sumažinimą patiems mėgstamiausiems delikatesams, tad netgi didelių pajamų neturėjusieji žmonės galėjo sukaupti tų delikatesų atsargas ir patenkinti savo gurmaniškus polinkius. Taigi ir ši kartą kovos su prabanga efektas buvo menkas.

55 m. pr. Kr. konsulai Gnėjus Pompėjus ir Licinijus Krasas senate pasiūlė įstatymo projektą dėl prabangos ribojimo ir sugebėjo įtikinti nemažai senatorių. Prieš įstatymą pasisakė garsus to meto oratorius, Cicerono draugas ir konkurentas, Hortenzijus. Istorikas Dionas Kasijus pasakoja: „Prabangos mėgėjas ir švaistūnas, jis aktyviai įtikinėjo atsisakyti konsulų siūlomo įstatymo, primindamas miesto (t. y. Romos, aut.) dydį, girdamas jo prabangą ir didingą pastatų architektūrą, o kaip savo žodžių sąjungininką

25 Livij Tit. *Rimskaja istorija ot osnovanija goroda* [XL, 19]. Maskva, 1989.

panaudodamas jų pačių (t. y. konsulų, aut.) gyvenimo būdą.⁴²⁶ Įstatymų prieš prabangą negalėjo nenugalėti Romos miesto plėtra, jo augimas, neatsiejamas nuo turto gausėjimo, kultūros ir pažangos, kurie turėjo įtakos ir piliečių bei pačių senatorių gyvenimo būdai.

Kadangi turtingų šeimų jaunimas Imperijos pradžioje įprato skolintis pinigus, žadant skolas gražinti po *paterfamilias* mirties, kai skolos gavėjas taps *persona sui iuris* ir galės savarankiškai tvarkytis su lėšomis, pasitaikydavo ir labai negražių dalykų. 1-ame amžiuje (69–79 m.) buvo priimtas senato nutarimas, vadinamasis *senatus consultum Macedonianum*, kuris skelbė, jog kreditoriui sudarius paskolos sutartį su nesavarankišku asmeniu (*persona alieni iuris*), net tada, kai tėvui mirus, jis tampa savarankiškas, jo prievolė paskolą sugražinti nėra civilinė (*obligatio civilis*), suteikianti kreditoriui teisę pareikšti civilinį ieškinį teisme, bet viso labo *obligatio naturalis*, kuri leido paskolos gavėjui ją gražinti ar negražinti laisva valia. Teismas priverstinai išieškoti skolą tuo atveju negalėjo. Tokiu būdu kredito davėjams buvo suduotas smūgis, nes jie jau nerizikavo skolinti jaunuoliams, kurie tos paskolos galėjo ir negražinti. Įdomu, kad *senatus consultum Macedonianum* pavadintas kažkokio jaunuolio Macedo vardu, kai šis prisiėmė daug paskolų, tikėdamasis greitos tėvo mirties, bet jos nesulaukęs ir spaudžiamas kreditorių, tėvą nužudė. 47 m. *lex Claudia*, grasinant bauda, uždraudė sūnui (*filius familias*) gauti paskolą, kurią reikėtų apmokėti po tėvo mirties. Dar vėliau, jau 4 m., *lex Aelia Sentia* apribojo jaunų asmenų teisę atlikti *manumissio*, t. y. paleisti vergą į laisvę: tai atlikti dabar buvo galima tik sulaukus 20 metų, nors veiksniais romėnai laikyti nuo 12 metų (moterys) ir nuo 14 metų (vyrai). Tad buvo apribota jaunų žmonių galimybė švaistyti dar vieną turto rūšį – vergus.

Imperijos pradžioje ypatingai suklestėjo snobiški instinktai ir prabangos prestižas transporto sferoje. Apie tai rašė Lucijus Anėjus Seneka: „Visi šiandien keliauja taip, kad priekyje veržiasi numidų raiteliai ir bėga būrys bėgikų. Gėda, kai nėra tarnų, kurie nubloškia nuo kelio sutiktus keleivius, ar kai dulkių stulpai nerodo artinantis žymų žmogų. Jau visi turi mulų, vežančių krištolo ar muros* taures bei garsių menininkų raižytus indus. Gėda, kai tavo manta atrodo nebijanti kratymo.“⁴²⁷ Romoje buvo naudojamos įvairios paskirties, įvairaus dydžio ir nevienodos prabangos vežimais bei kariatomis. Dažnai antikos autorių minimas *carpentum* buvo elegantiškas dviratis kelioninis ekipažas, į kurį įkinkomi du arba keturi arkliai arba mulai. Romos mieste šiuo *carpentum* buvo leidžiama naudotis tik vykstant į religines šventes, kitais atvejais ta teisė priklausė tik magistratams, o Imperijos metais – ir imperatoriaus šeimos moterims. Betgi pats prašmatniausias vežimaitis buvo *carūca* – atvira kelioninė karieta su aukštu kėbulu, greita ir lengva, puikiai išdailinta išorėje ir labai patogi viduje. Kaip atrodė į tokias puikias karietas įkinkyti žirgai, pasakoja Vergilijus⁴²⁸:

Teukrams** liepia visiems po žvengiantį žirgą nuvesti,
Purpuro gūnią užtiesus, šilkais ir auksu išsiūtą.

26 Dion Kassij. *Rimskaja istorija* [39, 37, 3]. Maskva, 1987.

27 Seneka. *Laiškai Liucilijui* [CXXIII, 7]. Vertė D. Dilytė. Vilnius: Mintis, 1986.

28 Vergilijus. *Eneida* [VIII, 276–79]. Vertė A. Dambrauskas. Vilnius: Vaga, 1989.

*Mura – brangus mineralas arba krištolo rūšis.

**Teukrais čia vadinami trojėnai.

Aukso šorai gražiai ant krūtinių žerėdami karo,
Auksu dengti, ir dantim jie kremta auksą geltoną.

Kaip transporto priemonė, Romoje plačiai naudoti ir įvairiausi neštuvai, kuriuos galima būtų suskirti į dvi rūšis: gulto formos neštuvai su keturiomis žemomis kojėlėmis – lektika (*lectica*) ir tam tikros rūšies nešiojama kėdė – *sella gestatoria*. Greta paprastųjų neštuvų su laiku atsirado labai prašmatnūs, inkrustuoti bronzą arba sidabru dengti palankiniai, kuriuos nešdavo septyni ar aštuoni vergai lektikarijai. Neštuvais naudotis turėjo teisę ne visi, kai kada tik siauras išrinktųjų ratas, o kai kada ir daugelis, iki Cezario valdymo laikų tik senatorių žmōnos arba šiaip jau solidaus amžiaus moterys, o Cezaris tą privilegiją suteikė visoms romėnėms, sulaukusioms keturiasdešimt metų. Vėliau naudotis prabangiais neštuvais tapo labai madinga, todėl tankiai gyvenamame mieste atsirado tam tikra spūsčių problema. Jau to paties Cezario sprendimu bet koks ratuotas transportas miesto gatvėse galėjo pasirodyti tik praėjus dešimt valandų po saulės patekėjimo. 46 m. pr. Kr. jo įstatymas uždraudė naudotis neštuvais ir dėvėti purpuro spalvos drabužius, papuoštus perlais. Įgelti mėgstantis Marcialis, kreipdamasis į kažkokį Avitą, piktinasi turčiumi Filipu, kuris, apsimetęs nesveiku, yra nešamas ostaforoje, t. y. aštuonių vergų nešamuose neštuvuose, nes sveiko nešti jo nebūtų leista²⁹:

Sveiką Filipą, žiūrėk, ostaforoj neša, Avitai!
Jeigu sveiku jį laikai, pats tu nesveikas esi!

Jau minėtasis Imperijos pradžios satyrikas Juvenalis kandžiai pasakoja apie turtuolį, kurį lektikoje neša vergai, o priekyje ir iš paskos eina minia jo klientų, kuri stumdo gatvę skubančius pėsčiuosius, kad šie duotų kelią³⁰:

Jeigu tik reikalas bus, prasiskyrus miniai, turtuolis
tuoj praplevens ant pečių galingo nešiko liburno*.
Nešamas gāli skaityt, rašyti, o kartais – nusnausti:
vos langelius neštuvų uždarius, apima miegas.
Šitas atvyksta laiku! O mums besiskubinant trukdo
prieky minia, iš paskos ateinantis pulkas didžiausias
šonus suspaudžia...

Už tokius prestižo besivaikančių turtuolių nusižengimus, žinoma, didelių bausmių būti negalėjo. Griežtesni įstatymai buvo taikomi už negarbingais būdais įsigytą turtą: Kornelijaus Sulos įstatymas 81 m. pr. Kr. skyrė už šį nusikaltimą trečdalis turto konfiskaciją, 88 m. tuo pačiu įstatymu buvo leista imti ne daugiau kaip 10 % paskolą, Fabijaus įstatymas (67–63 m. pr. Kr.) uždraudė kandidatams į magistratus ateiti į rinkimus lydint savo šalininkų miniai, Gabinijaus įstatymas 67 m. pr. Kr. leido senate priimti užsienio pasiuntinius tik vasario mėn. (tada tai buvo paskutinis metų mėnuo), kad jie Romoje negalėtų ilgai užtrukti ir papirkinėti pareigūnų. Augusto 18 m. pr. Kr. įstatymas apri-

29 Juvenalis. *Satyros* [VI, 84]. Vertė A. Bendoriūtė. Vilnius: Vaga, 1983.

30 *Ibid.* [III, 239 – 245].

*Ilyrijos srityje Liburnijoje būdavo perkami vergai – nešikai, nes liburnai vyrai buvo aukšti ir stiprūs.

bojo namo sienų storį ir, atitinkamai, namo aukštį bei prabangą, o tų pačių metų kitas jo įstatymas, išlaidas vestuvėms jau leido iki 1000 sestercijų, kitoms šventėms – 300, o paprastoms dienoms – 200 sestercijų. 8 m. pr. Kr. teatrų įstatymas paskyrė teatruose keturiolika pirmųjų eilių kai kurioms pačių turtingiausių piliečių kategorijoms. Vėliau Augusto iniciatyva, bet ne jo vardu, buvo priimti ir kiti sprendimai, gynusieji turtingus asmenis nuo galimų jų vergų išpuolių. Iš visos tokio pobūdžio įstatymų sekos galima matyti, kad turtėjimo reglamentacija vis švelnėjo, nes augant valstybės turtams, įsigijus tiek daug išnaudojamų provincijų, išplitus prekybiams-piniginiams santykiams ir susikūrus finansinei bei agrarinei aristokratijai, turtai kaupėsi privačiose rankose ir skatino jų turinčius žmones gyventi plačiai ir prabangiai.

Išvados

1. Plečiantis ir turtėjant Romos valstybei, vis daugiau pinigų sukosi buitėje, kurie, nesiskverbdami į visuomenės organizmo gelmes, labiau plėtojo vartojimą, o ne gamybą. Apranga, maistas, šventės ir visa buitis darėsi vis prabangesnė, pinigų paklausa vis akivaizdesnė, vis labiau visuomenės moralę ėdė švaistymas, grobuoniški prabangos daiktų įsigijimo būdai, puikavimasis savo brangenybėmis ir iškreiptas prestižo suvokimas. Visa tai suardė senovinį paprastumą ir patriarchalinę buitį, sugriovė vidinį *civitas* susitelkimą.

2. Pastangos sugrąžinti ankstyvosios Respublikos vertybes (tarnavimo tėvynei kultą, atsakomybės jausmą, norą turėti *bono modo* įsigyto turto ir kt.) buvo nuolatinės ir atkaklios, tai liudija sistemingai leisti *leges sumptuariae*, įstatymai, nukreipti prieš prabangą.

3. *Leges sumptuariae* reguliavo: 1. *prodigitas* (turto švaistymą). 2. Ižulų turto demonstravimą. 3. Laidojimo apeigų organizavimą. 4. Moterų papuošalų naudojimą. 5. Išlaidų viešosioms žaidynėms kiekį. 6. Pastatų aukštį ir kitus nukrypimus nuo tuo metu nustatytos normos.

4. Kai kada šie įstatymai buvo vykdomi, dažnai papildomi ir griežtinami, tačiau Imperijos pradžioje vis švelnėjo, kol pagaliau beveik neteko prasmės.

5. Straipsnyje atskleidžiama romėnų legislatyvinės veiklos evoliucija ir visuomenės opinijos apie prabangą ir atitinkamai suprastą prestižą pokyčiai.

Literatūra

Ciceron. *Dialogi*. Maskva, 1966.

Ciceron. *Pisma Marka Tulija k Attiku*, t. 1–3. Maskva, 1949–1951.

Ciceronas Markas Tulijus. *Kalbos*. Vertė J. Gelumbeckaitė, A. Kučinskaitė. Vilnius: Pradai, 1997.

Dion Kassij. *Rimskaja istorija*. Maskva, 1987.

XII lentelių įstatymai ir jų komentaras. Vertė S. Vėlyvis, M. Jonaitis. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007.

Gajaus Institucijos. Vertė S. Vėlyvis, M. Jonaitis. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2012.

- Gellij Avl. *Afinskich noczhej zapiski*, 1–2. Maskva, 1787.
- Horacijus. *Lyrika*. Vertė H. Zabulis. Vilnius: Vaga, 1997.
- Imperatoriaus Justiniano Digestai, arba Pandektos*. Vertė S. Vėlyvis, R. Misevičiūtė. Vilnius: Registrų centras, 2010.
- Juvenalis. *Satyros*. Vertė A. Bendoriūtė. Vilnius: Vaga, 1983.
- Lexicon der Antike*. Leipzig, 1997.
- Livij Tit. *Rimskaja istorija ot osnovanija goroda*, t. 1–3. Maskva, 1989.
- Martialis Marcus Valerius. *Epigramos*. Vertė A. T. Veličkienė. Vilnius: Baltos lankos, 1998.
- Petronijus. *Satyrikonas*. Vertė J. Dumčius. Vilnius: Vaga, 1984.
- Plinij. *Pisma Plinija Mladschevo*. Maskva, 1984.
- Plutarch Cheronejskij. *Sravnitelnyje zhizneopisanija*, t. 1–3. Maskva, 1961–1964.
- Plutarchas. *Biografijos*. Vertė N. Juchnevičienė. Vilnius: Baltos lankos, 1998.
- Plutarchas. *Rinktinės biografijos*. Vertė A. Kačinskaitė. Vilnius: Vyturys, 1996.
- Polibij. *Vseobsczchaja istorija*, t. 1–3. Maskva, 1890–1895.
- Romische Geshichte bis 476*. Berlin, 1981.
- Saliustijus Gajus Krispas. *Katilinos sąmokslas. Jugurtos karas*. Vertė A. Kačinskaitė. Vilnius: Vaga, 1973.
- Schindler, W. *Romische Kaiser*. Leipzig, 1985.
- Schtaerman, E. M. *Drevnij Rim. Problemy ekonomičeskovo razvitija*. Maskva, 1978.
- Seneka. *Laiškai Liucilijui*. Vertė D. Dilytė. Vilnius: Mintis, 1986.
- Sovetskaja istoričeskaja enciklopedija*, t. 1–16. Maskva, 1961–1972.
- Svetonijus Gajus Trankvilas. *Dvylikos Cezarių gyvenimas*. Vertė J. Mažiulienė. Vilnius: Vyturys, 1998.
- Tacitas. *Analai*. Vertė D. Dilytė. Vilnius: Margi raštai, 2005.
- Velej Paterkul. *Rimskaja istorija*. Spb., 1774.
- Vergilijus. *Eneida*. Vertė A. Dambrauskas. Vilnius: Vaga, 1989.
- Wheeler, M. *Romos menas ir architektūra*. Vertė O. Daukšienė. Vilnius: R. Paknio leidykla, 1999.

LUXURY AND ITS REGULATION IN ANCIENT ROME
(THE SECOND PART OF THE REPUBLIC – THE BEGINNING
OF THE EMPIRE)

Sigita Kaikarienė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *The article deals with socio-political processes in ancient Rome (the 2nd half of the Republic – the beginning of the Empire) and their consequences: wealth accumulation sources, reasons and consequences; the emphasis is put on constant attempts of the country to limit luxury; the results of these attempts are recorded. The evolution of the Roman legislative activity and the changes of the society's opinion on luxury and the correspondingly perceived prestige are disclosed in the article based on historical and literary sources of antiquity and scientific literature dealing with similar subjects. The material is structured and it gives a chance to compare it to today's topical issues. If no attention is paid to history lessons, the possibility to perceive the problems of contemporary society is lost. Significant attention was paid to fighting with corruption intentions of politicians and their attempts to bribe voters (since they used to obtain the responsibilities of Rome's province vicars and at the same time*

the opportunities to become rich after becoming high-rank officials). The article presents the following conclusions:

With the expansion and the growing affluence of the Roman State, the increasing amount of money was circulating at the household level, which, without penetrating the depths of the society's organism, contributed to a more significant development of consumption, rather than production. Clothing, food, celebrations and everyday life were becoming more and more luxurious, money demand was getting more evident, and public morality was getting subverted by dissipation, predatory ways of acquiring luxury items, ostentation of one's riches and warped perception of prestige. All of that destroyed ancient simplicity and the patriarchal way of life, shattered and inner civitas focus.

The attempts to restore the values of the early Republic (the cult of serving the motherland, the sense of responsibility, the wish to have bono modo acquired property, etc.) were constant and persistent, as evidenced by systematically issued leges sumptuariae, i.e. laws against luxury.

Leges sumptuariae used to regulate: 1. Prodigitas (dissipation of wealth). 2. Immodest ostentation of one's riches. 3. Organisation of funeral rites. 4. Women jewellery use. 5. The expenditure for public games. 6. Building heights and other deviations from the norms of that time.

In some cases these laws were observed, they were often amended and made more stringent, however at the beginning of the Empire they were becoming more and more soft, until they became almost meaningless.

Keywords: *spiritual values, prestige, leges sumptuariae, prodigitas, obligationes.*

Sigita Kaikarienė, Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Teisės filosofijos ir istorijos katedros lektorė. Mokslinių tyrimų kryptys: antikos istorija ir romėnų teisės istorija.

Sigita Kaikarienė, Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Department of Philosophy and History, Lecturer. Research interests: the ancient history and the history of the Roman law.